

Veres Ildikó

**„Ha gondolkozni kezdek, akkor nem tudom megcsinálni a lírát”(AdyEndre)
- az intuíció fogalmának értelmezései a hazai filozófiában***

„ A logikai sémák létrája vezessen bennünket a magasba az ismeretszerzésnél (ordo inventionis seu synthesis), s ne hagyjon el soha ismereteink igazolásánál; de ne is akadályozzon bennünket sem az igazság elrejtett, a sémákra nézve gyakran megközelíthetetlen viszonylatainak meglátásában, sem pedig megszerzett értelmi kincseink értékelésében, illetőleg életté-válásában. (Ordo iudicii, seu analysis.)”(Horváth,1944. 140.)

A fenti idézet azt az igazolásra kerülő tételt elővételezi, miszerint a logikai érvelések prioritása, az értelem, az elme érvelési mechanizmusai nem zárhatják ki más tudatfolyamatok, így az intuíció időnkénti dominanciáját sem a megismerési folyamatokból, sem élettevékenységünk más területeiről.

Mielőtt azonban e tétel jelentését értelmeznénk a magyar **filozófia** két reprezentáns képviselőjének bölcséletében, néhány gondolatot szeretnék jelezni a sokat vitatott magyar filozófiatörténet létéről vagy nem-létéről, illetve miben-létéről, mivel ez a dilemma napjaink szakmai-tudományos életében újra és újra feléled. A hazai filozófia kapcsolódási pontjai az európai hagyományokhoz - jelen esetben az intuíció vonatkozásában -, az új elméleti megoldásokat tekintve úgy vélem, legalább olyan fontosak, ha nem fontosabbak, mint a recepció. Annál is inkább bizonyításra váró ez a feltevés, mert világossá válhat az a tény, hogy Európa e régiójában egyes bölcselők képesek lehettek, és képesek voltak olyan összefüggések kimutatására, amelyek később - hangsúlyozom, később- fogalmazódnak meg a nyugati filozófiákban. Az utóbbi két évtizedben több, a magyar filozófiával mélyrehatóan foglalkozó kollégával együtt igyekeztünk egyértelművé tenni, hogy a hazai filozófia története nem csupán recepció-történet. Az ebben kételkedőknek csupán arra a kérdésre kellene választ találni, hogy a mai hazai filozófiai életben saját filozófusi munkásságukat mennyire tartják recepciónak, vagy valami eredendően új hozzájárulásuk is van a bölcsélet történetéhez? Ezzel együtt az sem ártana egyes szkeptikus és iróniától sem mentes vélekedőknek, hogy ha a hazai elődök által hagyományozott opuszokat mélyrehatóan tanulmányoznák; talán eközben rájönnének arra, hogy az a kérdés vagy válasz, vagy mindkettő, amit keresnek, vagy megtalálni véltek, azt már évtizedek előtt leírták, elemezték.

A dilemmák jó részének gyökere a "magyar" jelzőből fakad. Nos, anélkül, hogy etimológiai elemzést végeznék, egy triviális tényről nem kellene megfedkezünk. Nem kell különösebb filozófiai képzettség annak belátására, hogy a gondolkodás, az érzelmek mindig irányulnak valamire, az intencionalitás értelmében mindig valamiről gondolkodom, valamit gondolok, s mindig valakit vagy valamit gyűlölök vagy szeretek. Ez így működik a Földön minden normális ember életfolyamatában, tehát adott esetben a tudományos, a filozófiai tudatfolyamatokban is. Egy adott dolgról, problémáról való elmélkedés, az arra vonatkozó kérdésfeltevés lehet ugyanaz, s az adott válasz is lehet ugyanaz vagy közelítően ugyanaz, térben és időben különböző koordináták között. Ezután közlöm, vagy nem

közlöm, s ha közlöm szóban vagy írásban a mondandómat, s melyik nyelven; - nos, ez döntheti el, hogy milyen jelzőt tehetek a nyelviséget illetően filozófia szó elé.¹

De más szemszögből tekintve a kérdést, az 'emberi lényeket' tekintve, *Kant* "Bewusstsein überhaupt"-jának, vagy *Heidegger* Das Man-jának nincs nemzetisége. *Böhm Károly* az ember és világának dimenzióit vagy *Brandenstein Béla* az embert a mindenségben nem nemzeti hovatarozása szerint értelmezte. Mindezekből is következően 'Bábel tornya' felfogásomban nem zűrzavar, hanem olyan szimbólum, amely ugyanannak a léttapasztalatnak számtalan kimondhatóságát teszi lehetővé. S ez nemcsak a köznapi nyelvre vonatkozik, hanem a filozófia nyelvére is. Japán, de más, a filozófiában klasszikusnak nem számító nyelvcsaládokhoz tartozó gondolkodók is egyre inkább részt vesznek a nemzetközi filozófiai élet porondján. Kérdésfeltevéseik nyilvánvalóan nem németül vagy angolul fogalmazódnak meg eredendően, nem németül vagy angolul gondolkodnak, ha egyáltalán van a gondolkodásnak nyelve. Mivel a filozófiának a nyelv a kifejezőeszköz-rendszere, természetszerűleg nem lehet olyan egyetemes érvényű, mint egyes művészeteké. A művészi kommunikációs rendszerben beszélhetünk egyetemességről, de természetesen jelen vannak az egyes nemzetek sajátosságai is. Ha csak az európai stílustörténetet nézzük, a reneszánsz, a barokk, de a századforduló impresszionizmusa, naturalizmusa, szecessziója vagy az avantgard jellemző sajátosságai fellelhetők a francia, német, angol de ezzel együtt a magyar vagy orosz festészetben, építészetben, zenében a regionális nemzeti sajátosságokkal együtt. *Azt* senki nem vonhatja kétségbe, hogy létezik például a zene egyetemes kifejezőeszköz-rendszere, amelyet Kodály és Bartók összekapcsolt a magyar "couleur local" sajátosságaival, és kialakított egy nemzetközi színvonalú zenekultúrát hazánkban. A beszélt vagy az írott nyelv az a kifejezőeszköz-rendszer, amely nem egyetemes ilyen vonatkozásban.

Tovább finomítva a kételkedők dilemmáját, kérdezhetjük azt, hogy a magyar nyelv alkalmas-e a filozófia „magasröptű” gondolatainak kifejezésére, kifejtésére, s ezzel összefüggésben egyáltalán a magyar ember alkalmas-e filozófiai magasságokban gondolkodni. E vonatkozásban az egyik figyelemre méltó érvelés *Király V. Istváné*. Eredendően abból a kérdésből indul ki, illetve úgy teszi fel a kérdést, hogy létezik-e magyar filozófia, amelyet értelmezni lehet kultúrtörténetileg, bibliometriailag, etno-antropológiailag is. Ha megtörtént ez az értelmezés, akkor eközben vagy ezután lehet filozófiailag feltenni a kérdést, amelyben a kérdezés magyar nyelven éppolyan lényeges, mint maga a tárgy, amire rákérdeznek. Amellett érvel, amivel csak egyetérteni tudunk, hogy bármely nyelven a kérdésben és a tárggyal való egyetértésben – így abban például, hogy mi is a filozófia - a filozófiának az egyik lehetséges létmódját határozhatom meg, nem pedig az adott nyelvet beszélő népet, így például a magyarságot. Mint mondja, „Egyáltalán nincsen tehát semmi különös vagy különleges abban, ha a filozófia önnön létére és önnön értelmére magyar nyelven kérdez. ...Akkor van tehát magyar filozófia, amikor a filozófia a magyar nyelven és a magyar nyelvben kérdez – hitelesen- a saját lényegére és a saját értelmére. Hiszen a német, az angol, a francia filozófia sincsen másképpen!” (Király,1999. 131.) A nyelv, így a magyar is egy olyan közeg, amelyben azt mondjuk ki, hogy a létben saját maga hogyan részesedett.

Ha *komparativisztikus* módszerrel járunk el a fenti problémát illetően és az újdonság, az eredetiség kérdéséről gondolkodunk, utalnunk kell *Fehér M. István* álláspontjára, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a magyar nyelven keletkezett filozófiai munkákban több olyan értelmezés született, amely nem nélkülözi az eredetiséget sem a

* A tanulmány K76865 számú OTKA és az MTA TKI Hermeneutika kutatás keretén belül készült.

¹ Ezekben a sorokban a Magyar Tudomány 2000/8 számában közölt meglátásaimat újragondolva fogalmazom meg.

kérdésfeltevéseknél, sem a válaszoknál, illetve kiderül, hogy később más filozófiai diskurzusban ugyanazt a konklúziót vonják le jeles európai filozófusok. Tehát e módszerrel is igazolható az a tény, hogy magyar nyelven ugyanúgy megfogalmazhatunk, megoldhatunk új filozófiai problémákat, mint németül, angolul, franciául vagy éppen japánul vagy kínaiul.

Fehér M. István József Attila és Gadamer, valamint Brandenstein Béla és Heidegger illetve Gadamer egyes gondolatai között párhuzamot vonva rámutat a hazai gondolkodók prioritására egyes vonatkozásokban. Brandenstein és Gadamer esztétika-felfogásáról szólva a következőket bontja ki: ha Brandenstein felfogásában „...a jó, az igaz és a szép »mindenoldalú kapcsolatáról«, van szó, akkor Gadamer törekvése ezzel teljességgel egybevág. Gadamer nem ért egyet azzal, hogy a „szép” műalkotás szemben áll az „igaz” ismerettel vagy az „igaz” valósággal, hogy tehát valami vagy „szép”, vagy „igaz”, hogy e kettő kizárja egymást. A helyesen felfogott „esztétika” Gadamer számára ily módon – mint fő művének utolsó, harmadik része részletesebben is kifejti –, a metafizika közelébe kerül, sőt vele azonosul.” (Gadamer, 1984. 336. sk. oldalakra utal Fehér, 2002. 16.)

Itt jegyzem meg, hogy végső soron a művészetfilozófia Brandenstein filozófiai rendszerében is a metafizika része, sőt az egész világ, az egész valóság, amivel a metafizika foglalkozik művészi jellegű értelmezésében.

József Attila és a hermeneutika, különösképpen Gadamer gondolatvilágának kapcsolódási pontjait tekintve Fehér részletesen igazolt álláspontja a következőképpen összegződik: „József Attila esztétikai töredékeiben...számos olyan gondolatot véltem felfedezni, mely a hermeneutika névvel jelzett filozófiai- esztétikai gondolkör számára nagyon is releváns: megelőlegezi e gondolkör egyes elemeit, vagy azzal valamilyen más értelemben párhuzamba, összefüggésbe állítható.” (Fehér, 2013. 14.)

Itt kell megjegyeznünk e problémával kapcsolatban egy igen lényeges tudománytörténeti kérdést, amely szintén az eredetiség, a prioritás kérdéseit érinti. Mint ismert, *Ludwig von Bertalanffy* a rendszerfilozófia, a rendszerelmélet és a rendszer-technológia tudományelméleti megalapozásában úttörő szerepet játszott, amellyel a filozófiai rendszerek problémakörében is új utakat nyitott. Azt azonban kevesen tudják, hogy a magyarországi filozófiai gondolkodásban a múlt század első évtizedeiben a korán elhunyt *Zalai Béla* általános rendszerelméletében már akkor leírta többek között a funkcionális jelleg és a szimbolikusság jelentőségét, ismerve Cassirer felfogását is. Bertalanffy, bár a magyar szellemi kultúra, így Zalai elmélete is ismert lehetett számára, nem utal Zalai elsőbbségére e vonatkozásokban, mint ahogy Cassirerről is azt nyilatkozta, hogy nem olvasta „*Die Philosophie der symbolischen Formen*” című munkát. Bertalanffy meglátása szerint abban a szellemi szituációban a különböző tudományok egymástól függetlenül rámutattak a fejlődés legkülönbözőbb területein az „[...] akkoriban uralkodó mechanisztikus világnépfatárára, és új elképzeléseket javasolt(ak), olyanokat, amelyek – mindegyik a maga módján – az „organizált rendszer” fogalmának központi jelentőséget tulajdonítottak.” (Bertalanffy, 1991, 12.) Az viszont tény, hogy évtizedekkel később használja a Zalai által leírt rendszerelméleti elemzéseket.

Nem feladatunk e helyen az egyes összefüggések és elemzések prioritását tisztázni, csupán jelezni kívántuk, hogy a hazai filozófiai kultúrában *e vonatkozásokban is jöttek létre európai szintű koncepciók.*

Ezek után arra teszünk kísérletet, hogy a fentiek értelmében átgondoljuk az *intuáció* értelmezési körének egyes szeleteit, hiszen az európai bölcsélet történetében az egyik olyan fogalom, melynek elemzése igen széles spektrumot mutat. Mivel a hazai filozófiai gondolkodás történetében is ez jellemző, így csupán két jellegzetes felfogást – kiválasztva egy klasszikusnak számító filozófiai irányzatot és egy szintén klasszikusnak

számító filozófiai diszciplínát - kísérünk meg bemutatni, jelezve az európai hagyománytól eltérő momentumokat.²

A hazai bölcsélet egyik meghatározó vonulata a *neotomistának* nevezett irányzat³, amelynek egyik reprezentáns képviselője *Horváth Sándor*, akinek koncepcióját végigkövetve világos, hogy elsődlegesen Aquinói Tamás felfogásához kapcsolódik, illetve az ő elmélete alapján összegzi végső megállapításait. Aquinóinál az intuíció elsődlegesen a kontempláció folyamatában értelmeződik, amelyben az értelemnek és a tárgynak a gondolkodástól független összekapcsolódása érhető tetten. Horváth alapétele, hogy az intuíció eredete bármi legyen is végső értelemben az ismeret körébe tartozik, és az eszme „tárgyra-vonatkozásában”, az *intentio*-ban fejeződik ki. Az intuíció folyamán a megismerő alany közvetlenül érintkezik tárgyával, és a valóság adatainak metafizikailag általános eszmékből kiinduló szemléletét jelenti.

Amellett érvel, hogy bár a megismerési folyamatban az értelmi-logikai elemek dominánsak, s az egyes tételek igazolásánál kimondottan és szükségképpen nélkülözhetetlenek, azonban nem kizárólagosak. Összefoglaló tétele ebből következően: „A logikai sémák létrája vezessen bennünket a magasba az ismeretszerzésnél (ordo inventionis seu synthesis), s ne hagyjon el soha ismereteink igazolásánál; de ne is akadályozzon bennünket sem az igazság elrejtett, a sémákra nézve gyakran megközelíthetetlen viszonylatainak meglátásában, sem pedig megszerzett értelmi kincseink értékelésében, illetőleg életté-válásában. (Ordo iudicii, seu analysis.)” (Horváth, 1944. 140.)⁴

Horváth az intuíció értelmezésekor bevezeti az ún. „*fogalomközi ismeretet*”, amely az elmének a fogalmisággal szembeni közömbösségét, érdektelenségét jelenti, s azt kísérli meg bizonyítani, hogy az intuíció kiindulópontja lehet az absztrakt-fogalmi ismeret is, és ez vezethet el igazán „értékes intuícióhoz és a misztikához”.

Ha az intuíció alapvetően az értelemnek tárggyal való közvetlen kapcsolódása, akkor a következő kérdések várnak tisztázásra: az *észrevétel* (simplex apprehensio) és a *meglátás*, a *szemlélődés* (simplex intuitus veritatis) miért és hogyan tartozik hozzá a probléma lényegéhez? Illetve az *észrevétel* csak mint az ismeret kiindulópontja vehető figyelembe?

² Itt nem térünk ki az intuíció, a hallgatóságos tudás eredeti és új megfogalmazására Polányi Mihály filozófiájában, de jelezzük, hogy felfogását Erdei L. Tamás elemzi, s kimutatja, hogy az a jeles magyar gondolkodónál mit is értünk az intuitív tudás fogalmán. „Polányi a „racionális intuíció” vagy „tudományos intuíció” kifejezések jelentéstartományába rendszeresen beemeli a szó hétköznapi és filozófiai jelentését egyaránt. A tudós intuitív tudása nála éppúgy jelenti a tudományos problémák „ösztönös” megsejtését, felismerését, a dolgok mélyére látást, mint magasabbrendű képességet a tudományos igazság előzetes, logikai okfejtés nélküli, közvetlen, élményszerű felismerésére, amely a felhalmozott (élet)tapasztalatokon, a korábban megszerzett ismeretek összességén alapul... az ..intuitív vagy hallgatóságos tudás fogalmkörét olyan kifejezések alkotják mint előzetes tudás, mesterséggént felfogott tudomány, a tudományos állítás verifikációja és falszifikációja, probléma, megismerés, véletlenszerűség, a tudomány meghatározhatatlan elemei, potenciális rend, alkotó lángész, formalizálhatatlan szellemi képességek.”(Erdei, 2000. o.n.)

³ E helyen szeretném felvetni újra azt a többször tett megjegyzésemet, hogy az ’izmus’-elméletnek nem vagyok híve, ha a magyar filozófiai hagyományról gondolkodunk, mert be kell látnunk, bármely területre lépünk, sok esetben nem eléggé tisztázottak az elméleti koordináták, sem a klasszikus hagyományokhoz, sem a korabeli európai bölcsülethez kapcsolódóan. Jelen esetben is csak óvatosan kezelhetjük a neotomista jelzöt.

⁴ Itt jegyezzük meg, hogy Horváth visszautasítja azt a feltevést, miszerint Bergson elmélete befolyásolta volna koncepcióját, hiszen a keresztény felfogásban az intuícióra vonatkozó problémakör már régóta foglalkoztatta, azelőtt, mielőtt Bergson elméletét megismerte volna. Természetesen több helyen összeveti a két koncepciót, így például az élet és a lét összefüggéseinek magyarázatakor. Ugyanis álláspontja szerint Bergsonnál az élet az intuíció révén a lét megvalósítója, míg a tomizmusban az igazság válik életté az intuícióban, vagy az életté vált igazság lesz a kiindulópontja az intuíciónak.

A két fajta intuíció közötti különbséget a következőképpen magyarázza Horváth: „Az első a tárgynak a tudatban való felcsillanása. Mivel pedig ez egyformán történik úgy az igaz, mint a hamis ismeretnél, azért az egyszerű észrevétel tárgyilag még értéktelen, alanyilag pedig magában véve meggyőződés nélküli. Az intuíció e fajtáját minden mellékíz nélkül stupidának, irrationalisnak szeretném nevezni, mert határozott szabály vagy törvény nélkül lép fel s az érzelmi világ hazugságai révén a leglehetősebb helyzetbe sodorhatja az elmét.” (Horváth, 1944. 134.) E helyzetekben pl. az ellenszenv vagy rokonszenv egy másik egyénnel szemben, nélkülöz bármiféle igazságtartalmat, hiszen ezek a benyomások önkényességük révén semmiféle szabály-vagy törvényszerűséget nem tételeznek. A másik típusú intuíció a *szemlélődés* a megismerő alany tudattartalmainak (azonosítás és értékelés) működése révén tárgyilag értékes vagy értéktelen ismerethez vezet. Ez utóbbi szintén az érzelmi élet megbízhatatlan terepnumát jelenti, vagyis azt, hogy a tudattartalom mint tárgyi valóság és annak igazságtartalma nem működik a stupid, irrationalis helyzetekben. Amellett érvel, hogy „...*a teljes, tárgyilag értékes meglátás (intuitio lucida)... a tudattartalomnak mint tárgyi valóságnak és igazságnak értékelése és azonosítása a megismerő alany energiái révén, éniünknek analízise és felaprózódása élményszerű, de a valósággal teljesen megegyező adatokra.*” (Horváth, 1944. 134.)

A tomista felfogás a *teremtő* intuíció meglétét nem fogadja el, de az az elvük, hogy a *kiváltó* intuíció a habituális gondolkodás folyamatában jelen van, és az intuíció nincs előnyben sem a következtető, sem az analízáló vagy szintetizáló elmeműködésekkel szemben. Az a helyes, ha ezek áthatják egymást. „Mert amint a tiszta következtetés meddő marad igazán termékeny igazságok feltárásában intuíció nélkül, úgy ez is értéktelen és veszedelmes csoportosulássá lesz, ha nem kíséri a következtetés, legalábbis mint bizonyító eljárás.” (Horváth, 1944.146.)

Az intuíció fajtái Horváth értelmezésében összegezve a következők:

1. *érzéki* (sensitíva) ismereten belül a meglátás és a szemlélődés folyamatában lehetséges az intuitív jelleg a fentiek értelmében.
2. *értelmi* (intellektíva) megismerő folyamatokban az alábbi típusai lehetségesek:
 - 2.1. *észleleti* (simplicis apprehensio)
 - 2.2. *ítéleti* (iudicii)
 - 2.2. a. *tiszta* (speculatíva)
 - 2.2. b. *érzelmi* (ihletett – affectíva): cselekvő és szenvedő

E felosztást tekintve amellett érvel Horváth, hogy mivel az ember érzéki képekben szemléli a valóságot, ezért *tiszta* intuícióról csak akkor lehetséges beszélni, ha olyan erők vannak az egyén hatalmában, amelyek kiemelik az érzéki képek hatóköréből. Aquinói Tamásra utalva ez esetben *'természetmellettes'* vagy *természetfölötti* úton közölt képekről illetve eszmékről beszélhetünk, amelynek következtében az intuíció az *elragadtatásban* érheti el a legmagasabb fokot. A tomizmus felfogásához kapcsolódik akkor is, amikor az intuíciót mint az emberi ismeret tökéletességének fokát jelzi.

Végző értelmezésében Horváth a következőképpen vélekedik az elme működésében jelenlévő intuíció mechanizmusáról: „Intuitív elme az, amely a következtetések hosszú sorának összevonásával vagy teljes kihagyásával szemléli az igazságot, bár ennek bizonyításához és másokkal való közléséhez épügy szüksége van a gondolkodás eszközeire, mint más következtető típusú elmének az igazság fölfogásához. Röviden: az intuíció a logikai sémáktól való megszabadulás. Ilyen elmék és ismeretek

létezése elvitázhatatlan tény, s az ily készség megszerzése minden tudományos törekvés végső célja.” (Horváth, 1944. 137.) Mindehhez azt a tételét kapcsolja, mely szerint az intuíció magasabbrendű szellemi lények ismeretmódjában való részeseése az embernek, s mint ilyen az emberi elmének igen gyakran ihletett állapotát jelenti.

Ha az egyes tudományterületekre kitekintünk, akkor egyértelműen kiderül, hogy az esztétika az egyik olyan diszciplína, amely az intuíció meghatározó és kiemelkedő szerepére és funkciójára különös figyelmet fordít a múlt század első felében. Mivel a hazai *esztétika* kiemelkedő alakja *Sík Sándor*, aki az intuíció *'fogalomnélküliségének'* részletes magyarázatát adja akkor, amikor a művészi alkotások *esztétikai* értelmezésének lehetőségeit, a művészi habitus és az újraalkotás folyamatának dimenzióit tárgyalja, ezért az ő koncepcióját gondoljuk át röviden az alábbiakban.

Mint látni fogjuk, olyan nem-fogalmi megismerési módról van szó az ő értelmezésében is, amely az esztétikai tárgyra vonatkozóan különös jelentőséggel bír. Álláspontjában, a kiinduló tételét illetően, egyetértve utal Brandenstein Béla rövid és tömör megfogalmazására, melyben az esztétikum világát, az esztétika tárgyát határozza meg: „Ha a bölcselő ebben a világban is mindenáron szokásos logikáját akarja megtalálni, nemcsak hogy meg nem érti, hanem el is torzítja ezt a világot: valódi tartalmát nem fogja fel és más, áltartalmat visz bele” (Sík, 1990.10. Brandenstein, 1941.11.)

Sík világosan és szisztematikusan kimutatja, hogy az *intuíció* fogalma hogyan értelmezendő az egyes folyamatokban, ha az esztétikum világába lépünk: a művészi *alkotói tevékenységben*, a *befogadói élményben* és a *tudományos – filozófiai-esztétikai – elemzésekben*.

Mindenekelőtt egyértelműen beláttatja, hogy az esztétikai *apriori* tételezése nélkül nem beszélhetünk az esztétikai kérdésekről; de míg például Volkelt az ún. művészi normatív apriorit csak a művészi alkotásra vonatkoztatja, addig Sík ezt kiterjeszti minden esztétikai jelenségre, s úgy véli, különös jelentőséggel bír a művészi alkotó munkában, a befogadói élményben, s az esztéta érvelési-elemző technikájában. Meglátásában az apriori egy adott, konkrét tapasztalatban mutatható ki, s nem jelenti azt, hogy minden emberben megvan, hanem azt, hogy meg *lehet*.

Amellett érvel, hogy az *intuitív esztétikai megismerés* alapvetően más, mint a fogalmi ismeret, hiszen adott esetben az esztéta azelőtt a nehézség előtt áll, hogy olyan „valamit” kell lefordítania a tudomány, jelen esetben az esztétika tudományának a nyelvére, amely fogalmi határozmányaival szükségképpen leszűkíti az egyes műalkotások sajátos egyedi világát és nyelviségét. Nemigen kell különösebb magyarázat ahhoz, hogy pl. *Rodin* Gondolkodójának alkotói és a befogadói élményvilága mennyire különbözik az értelmező esztéta vagy művészetfilozófus világától. Ugyanakkor beláttatja, azt is, hogy az „...esztétika nem boldogulhat filozófia nélkül.”⁵ (Sík, 1990. 15.) Tulajdonképpen az esztétika filozófiai tudomány, mely azonban a lélektani elemzéseket sem nélkülözheti, és felhasználja a művészettörténet következtetéseit, valamint az egyes művészeti technikák mibenlétét a konkrét elemzések alkalmával, de ezek csak mint segédtudományok lehetnek jelen. A művészettörténet és a művészeti technikák, amelyek segítenek az értelmezésben, a művészek önmagukról és művészetekről tett feljegyzéseik, valamint a rájuk és a műveikre vonatkozó adatokat ölelik fel, és reprezentálják. Ezért igen sok értékes tárgyi ismerettel szolgálnak, és hozzájárulnak az esztétikai folyamatok interpretálásához, de önmagukban nem elegendőek a műalkotások elemzésekor.

Ha elfogadjuk Sík felfogását, azt, hogy a filozófia szerepe lesz a legjelentősebb, a legátfogóbb a tudományos esztétikai vizsgálódásban, akkor egyértelmű, hogy az esztétikai jelenségek értelmezésében sok az értelmi természetű, a kognitív elem, szemben a művészi intuíció érzelmi dominanciájával; azonban az igazi, az autentikus értelmezőnek az utóbbival valamilyen mértékben rendelkeznie kell.

Az értelmező-elemző esztétikai alany, azaz az *esztéta* munkájának vizsgálathoz természetszerűleg szükséges az esztétikai tárgy, a műalkotás fogalmának tisztázása. Itt most nem térünk ki, hogyan elemzi Sík ezt a problémát, csupán utalunk arra, hogy a műalkotás a tartalom-forma egységeként definiálódik, amelyben Hegel és Croce hatása egyértelmű.

Ha az esztétikum alanyisága, mint fentebb jeleztük, apriori tudáshalmazt is tételez, akkor a tudatfolyamatban, adott esetben az intuícióban Sík meglátása szerint – hasonlóan Horváth koncepciójához -, ez valamiféle irányultságot, *intencionalitást* is magába foglal. Intuíció és intencionalitás egymásba fonódó, egymást feltételező folyamat ebben a konstrukcióban.

Ugyanakkor amellet érvel Sík, hogy az *intuíció* az ember belsőjéből fakadó 'sugallat', mely lehetővé tesz egy tökéletes esztétikai lényegszemléletet, amit igen nehéz elérni az individualitásnak, mert olyan sokoldalúságot követel, amely esztétikai fogékonyságot, kifinomodott ízlést, az élő művészettel való belső kapcsolatot, a művészetek iránti önátadást és elmélyedést egyaránt feltételez. Az intuitív megragadás nemcsak az első lépés az esztétikai tárgyak vizsgálatánál, hanem elengedhetetlen is, hiszen „... e nélkül a lényegszemlélet nélkül fogni munkához, annyit jelentene, mint vértelen árnyakról készíteni fényképeket.”(Sík, 1990. 16.)

Sík az esztétikai intuíciót három alappillérre építi:

„1. Az esztétikai intuícióban tökéletesen egybefonódik értelem, érzelem (hozzátehetjük: és akarás). Az esztétikumban tehát az *egész tudattevékenység* érdekelve van.

2. A magatartás alapszínét, egész jellegét az *érzelem* uralkodó szerepe adja meg.

3. Ez az érzelem nem egyszerűen az élményben adott egyszeri, aktuális érzelmi hullám, hanem mélyen *összefügg az ember egész valójával* (das ganze geistige Bereich), valami egész jellegű. Ezt az egészet.....*élethangulatnak* fogjuk nevezni.”(Sík, 1990. 52)

Ez a hármasság elsősorban az alkotói és a befogadói folyamatot jellemzi, de az elemző-értelmező munkában is különböző mértékkel és intenzitással jelen van.

A művészeti *alkotások létrejöttében, az alkotói tevékenységben* az értelmi folyamatok természetszerűleg jelentős szerepet töltenek be, hiszen kognitív és technikai tudást igényel például a mondatok szerkesztése, a hangjegyek használata, a festékek kikeverése, de ami az alkotásoknak megadja az igazi 'értelmét', ami „valamivé” teszi őket, az az *érzelem*. Ami azzá teszi Michelangelo Dávid szobrát, *ami*, vagy Puccini Bohém életét, *ami*.

Az alkotói tevékenység *érzelmi* és *értelmi* jelenség egyszerre, amihez csatlakozik a tudatvilág harmadik rétege: az *akarat*. „... az értelem létrehozta az idézett nagy alkotásokat, még az érzelem bedolgozta magát az őt kifejező művekbe, nagy munkát, nem egyszer roppant energia kifejtést kellett végrehajtania. ... A figyelem: akaratmegfeszítés: munka. Az érzelmi beleélés: törekvés, lendület: munka.”⁶(Sík, 1990. 19.)

Sík értelmezésében az *alkotás* folyamata összetett, amelyben a *művész* egyszerre gondolkodik, érez, cselekszik, és eközben működik tudatalattija (és itt szerepe van/lehet a transzcendens erőknek) is. Ha megkérdezzük egy-egy adott pillanatban, munkája közben egy író, költő, festő vagy zeneszerzőt, hogy mit 'csinál', a válasza egyszerűen ennyi: *alkotok*, nem pedig az, hogy gondolkodom, vagy érzek.

A gondolkodás, az értelem munkája többnyire megelőzi az alkotás folyamatát, vagy megszakítja azt, s új mozzanatot készít elő. Magában az alkotás pillanataiban nem vagy nem csupán gondolkodik. Az alkotás közben egy egészen sajátos gondolkodás jön létre a gondolkodás tudata nélkül, tudatos logikai folyamatlanok nélkül. Sík Sándor Ady találó megjegyzését idézi e vonatkozásokban: „Ha gondolkozni kezdek, akkor nem tudom megcsinálni a lírát”.

Az egyértelmű, hogy valamiféle sajátos érzelem az készíteti a *művészt* alkotásra, és egy sajátos alkotói hangulatban tartja, de az alkotás közben nem tudatosul benne, hogy konkrétan mit érez, hanem 'egyszerűen' csak alkot. Ugyanakkor Sík mellett is érvel, hogy ha nagyon erős érzelmek irányítanak az alkotót, nem lenne képes alkotni. A művészi alkotás folyamata egy olyan cselekvés, amely a legintenzívebbnek nevezhető valamennyi cselekvés között, s ami tulajdonképpen és elsősorban egy belső intenzitásra épül. Lényegében egy belső szellemi tevékenység, hisz nem kell ahhoz semmiféle mozdulat, hogy az alkotások megszülessenek. Az alkotó fejében születik meg a mű, egy 'kész mű', még ha nincs is papírra vetve, megfestve, megkomponálva.

A kifejezetten művészi tulajdonságok és adottságok tanulmányozása előtt Sík általános *antropológiai* értelmezésekbe kezd, s a *művészt* mindenekelőtt olyan koordinátákba helyezi, amelyek az embert mint olyat határozzák meg, akitől semmi ami emberi nem idegen. A *művész* intenzívebben él meg bizonyos *életvilág* - beli helyzeteket, mint más ember, s ezek az 'életgazdag' helyzetek meghatározzák alkotó munkáját. Itt a hangsúly az *alkotás* fogalmára helyeződik, mert *Spranger* értelmezésével polemizálva Sík mellett érvel, hogy az ún. *esztétikai ember* fogalma, amelyet a német bölcselelő használ, nem elegendő a művészi habitus jellemzésére. Esztétikai ember mint olyan, sok akad a nem-művészek között is, de a *művész* privilégiuma az alkotás.

Érzékelő ereje minden más embertípustól abban különbözik, hogy képekben lát, illetve képek új és eredeti asszociációjában, olyanokban, amelyek jellemzik a művészi képzeletet, amelynek többféle szintje és értelme van. Az első szint tulajdonképpen *fotografikus* jellegű, egyszerű *képiség*, a második az *imaginatív* szféra (ahogy *Spranger* értelmezi, Böhm Károlynál ez a fantázia), a harmadik szint a *teremtő* képzelet (pl. modell nélküli festészet), amelynek igen fontos szerepe van az esztétikai befogadás illetve újraalkotás folyamatában.

A *művész* a *teremtő* képzelete működésekor hajlamos arra, hogy két világot, a valós és a képzeleti világot összemossa, illetve valóságnak képzelje a maga alkotta *imaginatív* szférát. Balzac *Emberi színjátékát* hozza példaként, hiszen köztudott, hogy a neves francia író úgy beszélt hőseiről, mint akik valóban élnek. Ugyanakkor – tegyük hozzá - az is tény, hogy a nagy realista a szociográfus szemével ismerte a korabeli Franciaország társadalmi rétegeit, a korabeli Párizs tipikus figuráit.

A művészi *teremtő* alkotói folyamat ugyanakkor *totalizációs* jellegű, amelyen azt érti Sík, hogy mindenkor a saját konkrétan adott élményvilág adja a totalitást. A festő például mindenkor azt festi le, amit a modell jelent az ő számára, nem csupán lemásolja, nem csupán utánoz. A totalitás-igényt, a totalitásra törekvő alkotás - tendenciát jól

érezkelhetjük Ady *Minden titkok versei*-ben a 'mindent megmondani'- feszültségteli soraiban.

Mindemellett a művészi fantázia nem nélkülözheti a megvalósítást, az *objektívációs folyamatot*, hiszen az 'alkotás-tendencia' azt jelenti bölcseink szerint, amely egyik fontos jellemzője a művészi tevékenységnek, hogy a képzelet *dinamikus* képei meg akarnak valósulni. Ezzel azt az érvet erősíti Sík, hogy mintegy kötelezően érzéki formába kell, hogy kerüljenek a teremtő fantázia során keletkezett képek, képi asszociációk, s mintegy követelésszerűen lépnek fel a művész lelkében az objektíválódás érdekében. Az *alkotás-tendencia*, mint a művészi tevékenység jellemzője itt erőteljesen érvényesül, hiszen ha valami nem kerül megfestésre, megírásra stb., akkor a fantázia terméketlen marad.

Amellett érvel a továbbiakban Sík, hogy az *imaginatív* tendencia és a beleélés képessége a művészen igen intenzíven érvényesül hasonlóan például a nevelők, a pszichológusok habitusához. Az ő érzelmi életét tehát még egy nem-speciálisan művészi 'képesség' jellemzi, amely „...más értékes típusoknak is egyik legfontosabb tulajdonsága, mint az igazi történetírónak, pszichológusnak, nevelőnek, moralistának, sőt bizonyos fokig még a jó kereskedőnek is: a *szimpatikus-intuícós beleélés* adománya. Más szóval a művész...valósággal át nem élt tartalmakat, első sorban mások élményeit lényegszerűen, tehát valószerűen át tudja élni, belsőleg, a képzeleti síkon.” (Sík, 282.)

Mindezekkel együtt a művészi képzelet totalitásához szorosan hozzátartozik az erős intenzitású *érzelmi* élet, a rendkívüli érzékenység.

A művészi habitus további jellegzetességeinek kimutatáskor a kommunikációs folyamaton belül kiemelten kezeli a *közlési* igényt mint általános-emberi tulajdonságot, amely a művész élettevékenységében intenzíven érvényesül, és a meglátása szerint a legmagasabb fokot az ő életvilágában éri el. A közlési vágy intenzitása azonban nem egyértelmű, illetve nem egyforma mértékű, hiszen míg például Petőfi vagy Ady mentalitásában a teljes önkítárulkozás igénye, a nyilvánosság igen lényeges, addig az idős Aranyánál vagy Babitsnál más a helyzet. „Arany öreg korában annyira félt a nyilvánosságtól, hogy nem akarta közölni verseit, 'mert – betegnek – izgalom. Ha olvassák itt is, ott is S bírálgatják új dalom.' ' Szonett, aranykulcs, zárd el szívemet, Szorosan, hogy csak rokonom nyithassa' - írja a fiatal Babits.” (Sík 281)

A tulajdonképpen művészi ösztönökben Sík érvelése szerint több elv is működik: a *teremtés-elv*, a *vallomás-elv*, a *mikrokozmosz-* elv és a *törvény* elve. Ezek az elvek a befogadói magatartásban is érvényesülnek, s ebben a folyamatban a mű *újraalkotása* történik egy szintetikus élményben. Ugyanakkor sajátos tiszta intenzitás jellemző az esztétikai befogadás, a művészi élmény folyamataiban; a képet néző, a verset olvasó, a zenét hallgató individualitás élményvilágában, amely mint *újraalkotás* bizonyos értelemben az alkotói tevékenység mása. Az újraalkotás folyamatában az intuíción pillanatnyiségében *három* mozzanat egyidejűleg van jelen, illetve olyan gyorsan követheti egymást, hogy lehetetlen külön választani őket. Ezek a mozzanatok a következők: az első benyomás, a mű megpillantása, majd a feldolgozás és az újraalkotás, amelynek van passzív és aktív része. Az aktív részben nem a művet alakítom magamhoz, hanem magamat a műhöz – mondja Sík. Ez az aktivitás, a művekben is benne van, valamiféle szilárdan sűrített aktivitás, amely feltételezi az együttműködőt. (Sík, 1990. 357) Ugyanakkor a műnek annyi arca van, ahány befogadója. A mű „belső élete” mindig más és más aktivitást vált ki a befogatótól, hiszen „...ez a belső élet végelemzésben független a befogatótól, hiszen más befogadóhoz éppúgy szól; (de)...hozzám is másként szól, mint tegnap; holnap többet fog mondani, mint ma. Független bizonyos fokig még alkotójától is,

hiszen egészen bizonyos, hogy Aischylos vagy Dante sokban mást, sokkal kevesebbet (más oldalról talán többet is) mondott a XVIII. század emberének, vagy nekünk, de akár kortársai legnagyobb részének is, mint nekik maguknak.” (Sík, 1990. 358.)

De itt már kilépünk a szorosán vett *intuáció*-problémából, s az *értelmezés-tudomány*, a hermeneutika mezejére pillanthatunk. A múlt század közepén hasonlóképpen jelentkeznek e kérdéskörök Gadamer-nél, aki úgy véli, hogy nemcsak az a problematikus, amikor a szöveg értelmét a szerző 'valóságos' gondolatára korlátozzák, hanem az is, amikor a kortársi értelmezésről beszélünk, hiszen nehezen megválaszolható, hogy mit is jelent a kortársi viszony. „A tegnapelőtti és a holnaputáni hallgatók is mindig oda tartoznak azok közé, akikhez mint kortársakhoz szólunk? Hol kell megvonni a holnaputánnak a határát, amely egy olvasót mint megszólítottat kizár? Mik a kortársak és mi a szöveg igazságigénye, ha a tegnapnak és a holnaputánnak ezt a keverékét nézzük? Az eredeti olvasó fogalma tele van idealizálással.” (Gadamer, 2003. 438.)

A *más-ság*, a nem-ugyanúgy-értés, a másképp-értés Sík szerint nemcsak a tartalomra vonatkozik, hanem az esztétikai jelenség egészére, így a nyelviségre is a szépirodalom esetében. Hiszen egy szó, „...például Danténak egy félig-latin olasz szava nemcsak értelmi árnyalataiban jelent mást az egykori olasznak, aki ugyanazt a szót maga is használta, - a későbbinek, aki ugyanazt más alakban ismerte,- a mainak, aki már egyáltalán nem használja, - a franciának, aki nem ismeri, de megérti – a művelt magyarnak és németnek, akinek a latin iskolából rokon, - annak, aki sohasem tanult latinul, - és a nem-európaiaknak, akinek nyelvéből az illető szónak talán megfelelője is hiányzik.”(Sík, 1990. 358.)

A nyelviség Síknál és Gadamer-nél is egy olyan egyetemes közeget jelent, amely a megértés alapja, amelyben, amellyel a megértés, az értelmezés végbemegy. Azonban az világos, hogy Sík a teremtés-elv alapján az újraalkotásban, a mű befogadásában a kimondhatatlant is beleérti a nyelviség kérdéskörébe. Vagyis azt, amit az intuáció fogalom-nélkülisége jelent.

Úgy vélem, érdemes befejezésképpen felidézni Bergsonnak, az intuáció-fogalom modern értelmezőjének találó, és a mai napig érvényes megfontolását: „Azt hiszem – írja Bergson -, hogy a filozófiában kár cáfolásra vesztegetni az időt. Mi maradt meg abból a sok támadásból, amit annyi gondolkodó intézett a másik ellen? Semmi vagy bizonyára igen kevés. Ami számít, ami megmarad, az a szemernyi pozitív igazság, ami mindegyikben megvan. Az igaz állítás magától is képes a téves gondolat helyét elfoglalni, s a legjobb cáfolattá válik, ha mi nem fáradozunk is azzal, hogy bárkit megcáfoljunk.”(Durant, 478.)

Irodalom

Bertalanffy, Ludwig von, 1991. Az organizmikus felfogás a pszichológiában és a biológiában. In: *...ám az emberről semmit sem tudunk. (Robots, Men and Minds.)* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Brandenstein Béla,1941. *Művészetbölcselet*, Budapest

Durant,Will, 1996. *A gondolat hősei*, Budapest

Erdei L.Tamás, Kérdező tudomány (Intuíció a tudomány hermeneutikájában és a hermeneutika tudományában) *Polanyiana*, 2000. 9. évfolyam, 1–2. szám
www.kfki.hu/chemonet/.../erdei2.html -

Fehér M. István, 2002. A hazai filozófia a század első felében és Brandenstein Béla, in. *Brandenstein Béla Emlékkönyv*, Miskolc, szerk. Veres Ildikó

Fehér M. István, 2003. *József Attila esztétikai írásai és Gadamer hermeneutikája* Kalligram,

Gadamer, Hans-Georg, 1984., 2003. *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Gondolat, Osiris,

Horváth Sándor, 1944. *Örök eszmék és eszmei magvak Szent Tamásnál*, Budapest, Szent István Társulat

Király V. István, 1999. *Filozófia és Itt-Lét*. Tanulmányok. Kolozsvár, Erdélyi Híradó

Sík Sándor, 1990. *Esztétika*, Szeged, Universum Kiadó